

Narkotikaförebyggande fältarbete

En kartläggning av fältarbetares
narkotikaförebyggande arbete med ungdomar

Denna skrift vänder sig till dig som arbetar med narkotikaförebyggande insatser, på politisk och tjänstepersonsnivå.

Syftet är att ge en övergripande bild av forskningsläget kring uppsökande- och narkotikaförebyggande arbete med ungdomar, samt att skapa en bredare förståelse gällande fältarbetares narkotikaförebyggande arbete.

Kommunen har ett lagstadgat ansvar att bedriva uppsökande verksamhet och annat förebyggande arbete för att förhindra att barn och unga far illa, samt ett särskilt ansvar för att arbeta förebyggande med missbruk bland barn och unga. Ett sätt att arbeta förebyggande och uppsökande kan vara att bedriva fältarbete. Kommunernas utrymme för förebyggande och uppsökande arbetet har minskat, till förmån för mer akuta och individriktade insatser och i slutbetänkandet för den nya socialtjänstlagen föreslås därför att det förebyggande perspektivet ska ges en särställning i den nya lagstiftningen. Skriften kan här fungera som ett kunskapsunderlag och inspiration för det fortsatta kommunala socialt förebyggande arbetet.

Skriften bygger på en forskningsstudie som tagits fram av Fil dr Birgitta Ander. I arbetet har även Diana Kajic, Timea Jakobsson och Sanna Sommén deltagit. Studien togs fram på uppdrag av Länsstyrelserna i Blekinge, Halland, Jönköping och Kronobergs län under 2023.

Denna skrift är framtagen under januari 2024 av Elin Fäldt, ANDTS samordnare Länsstyrelsen Kronoberg, Eva-Lena Rydbo ANDTS samordnare Länsstyrelsen Jönköping och Sanna Sommén brottsförebyggande samordnare Länsstyrelsen Blekinge.

Hur arbetar fältarbetare och vad säger forskningen?

Fältarbetarnas uppdrag är ofta formulerade som generell förebyggande och det finns en otydlighet i hur uppdraget ska genomföras. Forskning menar att fältarbetaren har tre huvudsakliga uppgifter i det uppsökande arbetet. För det första, att etablera kontakt, vilket kan ske på flertalet arenor. För det andra, att initiera processer för social förändring, för att främja utsatta gruppers livsvillkor. För det tredje, att ge socialt stöd för att främja förändringsprocessen. Utifrån tidigare litteraturgenomgångar har ytterligare två huvuduppgifter identifierats som är specifika för socialt fältarbete: att kartlägga och analysera behov av stöd och insatser, hos enskilda, grupper eller i de miljöer uppsökaren befinner sig i, samt dokumentation, uppföljning och kunskapsförmedling. Forskningen kring fältarbetares arbetssätt och metoder är bristfällig och det är därför svårt att veta vilka narkotikaförebyggande metoder som är effektiva. I svensk kontext saknas nästan helt utvärderingar och resultatuppföljningar rörande fältarbete.

Uppsökande arbete på okonventionella tider och platser

Det är det uppsökande arbetet som i viss mån särskiljer fältarbetet från annat narkotikaförebyggande arbete. Genom att verka i en ungdomsfokuserad verksamhet med flexibilitet, tålamod och kontinuitet ges fältarbetaren unika möjligheter att möta och forma relationer med individer och grupper som det ofta annars har varit svårt att nå.

Forskning visar att uppsökande arbete med ungdomar förutsätter en flexibel verksamhet med uppsökare som är tillgängliga på okonventionella tider och platser, samt är diskreta och enkla att ta kontakt med. Det uppsökande arbetet bör vara en väsentlig del av arbetsinsatsen så att fältarbetaren kontinuerligt finns tillgängliga

där ungdomar befinner sig. Forskning visar även att uppsökare behöver kunna hantera motstånd och frustration hos målgruppen och fortsätta erbjuda stöd och hjälp till ungdomar som återfaller i problem eller återvänder till riskfulla miljöer. I kontakt med marginaliserade ungdomar är det även av vikt att uppsökaren först hjälper ungdomen att få grundläggande behov tillgodosedda.

Fältarbetarna bedriver i relativt hög utsträckning sitt narkotikaförebyggande arbete på allmänna platser, på fritidsgårdar och i skolan och det uppsökande arbetet är ett stort arbetsområde för många av fältarbetarna. Kartläggningen visar att det förekommer stora skillnader mellan hur det uppsökande arbetet organiseras och bedrivs i olika kommuner.

Skapa relationer

Det relationsbaserade arbetet är centralt för att ungdomar ska vilja ha kontakt med och ta emot stöd från fältarbetare enligt forskning. Ungdomar kan även ha viktig kunskap gällande sin och andra ungdomars situation och uppskattar att få vara delaktiga och inflytande i hjälpprocessen.

Kartläggningen visar att fältarbetarna ägnar mest tid åt att just skapa meningsfulla relationer, följt av att lotsa unga till rätt stödinsatser såsom samtalskontakter, samtal med vårdnadshavare eller orosanmälningar. Det relationsskapande arbetet beskrivs av fältarbetare som nyckeln i det uppsökande arbetet och några beskriver hur man på ett strukturerat sätt använder sig av detta för att tidigt fånga upp ungdomar som befinner sig i risk och som har ett extra stödbehov.

Länsstyrelsen
i Jönköpings län

Länsstyrelsen
Blekinge

Länsstyrelsen
Kronoberg

Narkotikaförebyggande arbete med ungdomar

Det finns olika sätt att dela in förebyggande insatser på men inom socialt förebyggande arbete kategoriseras de ofta som universella, selektiva eller indikerade. Universella insatser ges till en generell population utan några gemensamma identifierade riskfaktorer. Selektiva insatser ges till grupper med en eller flera gemensamma riskfaktorer och syftar till att förhindra problemutveckling. Indikerade insatser ges till en population som redan har utvecklat problem och ofta har mer komplexa behov.

Det finns stora kunskapsluckor vad gäller effekten av olika interventioner kopplat till narkotikaförebyggande arbete med ungdomar. Ofta visar både primär- och sekundärstudier på små eller inga effekter av förebyggande insatser på narkotikabruk. Därtill finns det en brist på studier där metoder för uppsökande arbete med ungdomar undersöks.

Skolbaserade interventioner

Forskning visar att man vid val av förebyggande insats behöver se till målgruppens behov, ålder och risknivå. Dessa faktorer bör ligga till grund i val av nivå på insats (universell, selektiv eller indikerad) för att inte åtgärden ska bli ineffektiv eller skadlig.

För barn mellan 5–10 år är universella program med fokus på att utveckla grundläggande färdigheter, mest effektiva för åldersgruppen.

För barn i tidiga tonåren (11–12 år) är universella och selektiva program som fokuserar grundläggande färdighetsträning, såväl som att involvera föräldrarna i programmet effektiva för att förebygga substansbruk i denna åldersgrupp. Även program med fokus på

sociala normer kring substansbruk, exempelvis gruppdiskussioner om normer har effekt.

Skolbaserade program har generellt större preventiva effekter på barn som är äldre än 14 år, jämfört med barn som är yngre än 14 år. För barn i mitten av tonåren (13–14 år) är universella program inte särskilt effektiva oavsett vilken preventionsstrategi som används. Däremot är selektiva program mer effektiva för denna åldersgrupp. Dessa program är mer effektiva om de är KBT-baserade och fokuserar på att lära sig att hantera ångest och stress.

För barn i sena tonåren (15–18 år) är universella program med fokus på grundläggande färdigheter, kunskap om livsstil och hälsa, samt föräldraengagemang effektiva för åldersgruppen. Vad gäller selektiva program, är effektiva komponenter färdighetsträning i självkontroll, samt att involvera föräldrarna.

Kartläggningen visar att mycket av fältarbetarnas tid förläggs på skolor i form av klassrumslektioner och att mycket av det narkotikaförebyggande arbetet bedrivs på universell nivå. Flera av de intervjuade fältarbetarna menar att de i mycket liten utsträckning jobbar med manualbaserade program. Ofta utgår det narkotikaförebyggande arbetet på skolor från olika nationella program som bearbetats och förändrats för att passa in i den lokala kontexten. Fältarbetare uppger att man i skolor även ägnar mycket tid till att verka för tidig upptäckt av unga som använder narkotika samt att försöka påverka ungas attityder till narkotika.

Familje- och föräldrabaserade interventioner

Forskning visar att familje- och föräldrabaserade interventioner har ett visst stöd i forskning och är sannolikt effektiva, men effekten verkar påverkas av vilken preventionsnivå som insatsen ges på. I

flera studier på familjebaserade program är effekten större för direkta än indirekta utfallsmått. Exempel på direkta utfallsmått kan vara att föräldrarna förbättrar sina förmågor och färdigheter medan de indirekta utfallsmåtten kan handla om minskat narkotikabruk hos ungdomen. Interventioner som främjar ett positivt föräldraskap och inbegriper färdighetsträning och utveckling av föräldrastrategier, tycks ha en lovande effekt. Det finns visst stöd för att följande komponenter är effektiva;

- information om ungdomars substansbruk och dess konsekvenser
- att föräldrarna utvecklar sin förmåga till gränssättning och kontroll
- att föräldrarna utvecklar sina kommunikativa färdigheter.

Kartläggningen visar att de huvudsakliga målgrupperna som fältarbetarnas arbete riktar sina narkotikaförebyggande insatser mot är ungdomar, därefter föräldrar och andra professionella som arbetar med ungdomar. Gällande arbetet med föräldrar är fältarbetarnas huvudsakliga fokus att ge ökad kunskap och lotsa föräldrar i att vara föräldrar. Detta genom att försöka påverka föräldrars benägenhet att söka hjälp, samt att lotsa till rätt stödinsatser.

Vad upplever fältarbetare som verksamt för att förebygga narkotikabruk?

Fältarbetarna upplever det uppsökande arbetet som verksamt och det finns även forskningsmässiga indikationer på att ett uppsökande relationsskapande arbete ger grunden till ett förändringsarbete genom kontinuitet, tålamod och flexibilitet.

Det relationsskapande arbetet upplevs av fältarbetare som nyckeln i det uppsökande arbetet men det finns stora skillnader i olika kommuner gällande när, var och hur ofta det uppsökande arbetet sker. De beskriver också hur de på ett strukturerat sätt strävar efter att skapa relationer med ungdomar de bedömer vara i behov av extra stöd och uppmärksamhet. Genom det relationsskapande arbetet vill de fånga upp ungdomar i ett tidigt stadium av problem och den etablerade kontakten kan sen leda till olika interventioner. Fältarbetaren kan också använda sig av sin kunskap när det gäller arbetet med föräldrar och samverkan med andra myndigheter.

Länsstyrelsen
i Jönköpings län

Länsstyrelsen
Blekinge

Länsstyrelsen
Kronoberg

Rekommendationer och slutsatser utifrån kartläggningen

- ❖ Renodla fältarbetarrollen i förhållande till andra preventiva insatser.

En rekommendation är att genom arbetsbeskrivningar tydliggöra fältarbetet och möjliggöra ökad tydlighet och kontinuitet. Mycket av det narkotikaförebyggande fältarbetet som bedrivs i landets kommuner spänner över flera olika insatser och åldersgrupper. Ungdomsarenan förändras kontinuerligt och fältarbetet måste vara väl insatt i den aktuella ungdomssituationen.

- ❖ Prioritera det uppsökande, flexibla arbetet.

Det är det uppsökande arbetet som i viss mån särskiljer fältarbetet från annat förebyggande arbete. Fältarbetare har en unik möjlighet att komma i kontakt med ungdomar som inte nås i övriga samhällsliga institutioner då de verkar på okonventionella tider och platser. En rekommendation är att verka för ett utvecklat och tydligare prioriterat uppsökande arbete mot både flickor och pojkar med relationen i fokus.

- ❖ Utveckla arbetet på selektiv och indikerad nivå.

Av vikt är att fältarbetarna är välkända i de breda ungdomsgrupperna men en rekommendation är att det prioriterade arbetet bör vara riktat mot de personer och grupper som är svåra att nå genom ordinarie förebyggande arbete. Av vikt är att utveckla det uppsökande arbetet och arbetsmetoder anpassade till fältarbetets behov och arenor på selektiv preventionsnivå. Genom relationen med ungdomen har fältarbetare möjlighet till att hantera motstånd och frustration hos målgruppen och även fortsätta erbjuda stöd till unga som återfaller i

problem eller riskfulla miljöer. Genom råd och stödsamtal och att finnas där finns möjlighet att verka för förändring och att vid behov använda relationen till att motivera till andra insatser. Detta innebär att utvecklandet av det uppsökande relationsskapande arbetet är i fokus.

- ❖ Anpassa preventionsnivå på skolbaserade interventioner utifrån ålder och risknivå hos målgrupp.

Universella insatser i skolan är ett av de vanligaste sätten fältarbetarna arbetar narkotikaförebyggande. Effekten av skolbaserade interventioner påverkas enligt forskningen av vilken preventionsnivå som insatsen ges på samt även på målgruppens ålder och risknivå. Det är därav av stor vikt att insatserna anpassas utifrån forskningens slutsatser, eftersom olika typer av komponenter kan vara ineffektiva eller i värsta fall skadliga om de ges till fel målgrupp.

Forskning visar på att interventioner som främjar ett positivt föräldraskap och inbegriper färdighetsträning och utveckling av föräldrastrategier, tycks ha en lovande effekt.

En rekommendation är att utifrån befintlig forskning se över och anpassa interventioner i skolan utifrån målgruppen samt att se över de familjeföräldrabaserade interventioner man erbjuder utifrån forskningens rekommendationer.

Ett genusperspektiv behöver även finnas i det förebyggande arbetet eftersom könsskillnader inom risk och skyddsfaktorer kan påverka lämpliga förebyggande insatser för pojkar och tjejer.

Narkotikaförebyggande arbete

En slutsats är att de narkotikaförebyggande insatserna oftast utgör en mindre del av fältarbetet. Skälen till detta varierar men en anledning kan vara att fältarbetarna främst verkar i de i åldersgrupper där insatser mot alkohol är mer prioriterat. Ett annat skäl kan vara att fältarbetet har svårigheter att nå utsatta ungdomsgrupper och involvera dem i verkningsfulla insatser. Ett ytterligare skäl kan vara att fältarbetet organiseras på olika sätt i kommunerna och ibland saknas en tydlig koppling till socialtjänsten.

Slutkommentar

Syftet med studien har inte varit att utvärdera fältarbetarnas narkotikaförebyggande arbete. Det skulle dock vara av stort intresse med framtida utvärderingar. Nu saknas i stort sett utvärderingar och uppföljningar vilket försvårar utvecklingen av fältarbetet och det drogförebyggande arbetet.

Vill du läsa mer?

På Jönköping universitets hemsida kan ni läsa Birgitta Anders forskningsstudie i sin helhet samt ta del av alla studier som ingår i rapporten.

[Jönköpings Universitets hemsida.](#)

På Folkhälsomyndighetens hemsida kan du läsa mer om vad forskningen visar gällande vilka preventionsinsatser som är verksamma för att förebygga substansbruk.

[En guide för yrkesverksamma om vetenskapligt baserad ANDTS-prevention \(folkalsomyndigheten.se\)](#)

På Socialstyrelsens hemsida kan du läsa mer om rekommendationer kring vilka psykosociala insatser som socialtjänsten bör använda för barn med hög risk för normbrytande beteende

[Insatser för att motverka fortsatt normbrytande beteende och återfall i brott \(socialstyrelsen.se\)](#)

På Socialstyrelsens hemsida kan du läsa mer om en kartläggning kring uppsökande och förebyggande socialt fältarbete i kommuner.

[Socialt fältarbete med barn och unga \(socialstyrelsen.se\)](#)

Länsstyrelsen
i Jönköpings län

Länsstyrelsen
Blekinge

Länsstyrelsen
Kronoberg